

JUOZAS URBŠYS, *LIETUVA LEMTINGAISIAIS 1939–1940 METAIS*,
LEIDYKLA „BRIEDIS”, VILNIUS 2021, 304 S.

W 2021 r. w litewskich księgarniach ukazało się kolejne wydanie wspomnień ostatniego przedwojennego ministra spraw zagranicznych Republiki Litewskiej Juozasa Urbšysa. Już sam tytuł zwraca uwagę czytelnika na podstawowe – choć nie jedyne – zagadnienie, które zostało podjęte przez Autora. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais* można przetłumaczyć jako „Litwa w przełomowych latach 1939–1940”. Nowe wydanie tekstu opracowane zostało przez dr. Ignasa Kaplerisa.

Dla II Rzeczypospolitej – podobnie jak dla Litwy – okres międzywojenny obfitował w napięcia i kryzysy, związane z utrzymaniem stabilnej granicy zarówno na zachodzie z Niemcami (granicy tej Niemcy nie uznawali), jak i na wschodzie (traktat ryski podpisany w 1921 r. z Rosją bolszewicką nie gwarantował, że to odmienne ideologicznie państwo nie zaatakuje Polski w przyszłości). Kolejnym problemem pozostawały nienawiązane do marca 1938 r. stosunki dyplomatyczne z Republiką Litwy z powodu zajęcia Wileńszczyzny w październiku 1920 r. przez wojska gen. Lucjana Żeligowskiego.

W przypadku Litwy aspekt „trudności” w relacji z sąsiadami przedstawiał się nieco inaczej. Napięcia z Niemcami związane były z uznaniem przez Ligę Narodów w 1924 r. tzw. Kraju Kłajpedzkiego (lit. Klaipėdos Kraštas), przed I wojną światową przynależnego do Prus Wschodnich (niem. Memel), za obszar litewski, z zastrzeżeniem utrzymania na tym terenie specjalnej autonomii. Jeśli chodzi o relacje ze Związkiem Radzieckim, należy zwrócić uwagę, że do agresji ZSRR na Polskę we wrześniu 1939 r. Litwa nie miała bezpośredniej granicy z państwem bolszewickim, a ewentualne problemy dotyczyły zwalczania działalności w kraju członków

Komunistycznej Partii Litwy (lit. Lietuvos komunistų partija, LKP), nasilone po przewrocie grudniowym 1926 r. i narzuceniu rządów autorytarnych przez prezydenta Antanasa Smetonę². Jak zauważa Stanisław Sierpowski, przewrót nie wpłynął jednak na pogorszenie relacji z ZSRR³.

Brak polsko-litewskich relacji dyplomatycznych pozostawał dla obu państw kwestią niezwykle istotną, choć inaczej traktowaną przez społeczeństwo polskie i litewskie⁴. Podpisanie traktatu monachijskiego 30 września 1938 r. oraz wcześniejsza roszczeniowa polityka Hitlera stawiały pod znakiem zapytania stabilizację w Europie Środkowo-Wschodniej. Tragiczny scenariusz w przypadku Polski zrealizował się z dniem 1 września 1939 r.

Pierwszym działaniem uderzającym w integralność państwa litewskiego było postawienie przez III Rzeszę 20 marca 1939 r. ultimatum z żądaniem oddania Kraju Kłajpedzkiego. Litwa była zmuszona przyjąć je 22 marca 1939 r. Kolejnym wydarzeniem komplikującym jej położenie było podpisanie dwóch układów radziecko-litewskich w październiku 1939 r.: o przekazaniu Wilna Litwie oraz o radzieckich bazach wojskowych na terytorium państwa. Umowy te były już preludium do aneksji Litwy przez ZSRR, co nastąpiło w czerwcu 1940 r. Wspomnienia Juozasa Urbšysa poświęcone są tym trzem wydarzeniom, a sam autor uczestniczył w nich osobiście jako minister spraw zagranicznych⁵.

² Brak bezpośredniej granicy nie oznaczał braku zainteresowania państwa bolszewickiego sytuacją na Litwie w okresie międzywojennym. Pierwszym tego dowodem była umowa z 12 lipca 1920 r., na mocy której Rosja bolszewicka uznawała niepodległość państwa litewskiego, zaś obszar Wileńszczyzny wraz z ziemiami wokół Grodna i Lidy – za przynależne Litwie. Umowa zawierała tajną klauzulę dopuszczającą przejście oddziałów bolszewickich przez terytorium Litwy w celu uderzenia na Polskę. Poparcie ZSRR dla Litwy i jej roszczeń w sprawie Wileńszczyzny szło w parze z polityką zawierania dwustronnych sojuszy z sąsiadami, aby nie dopuścić do utworzenia bloku wojskowo-politycznego złożonego z kilku sąsiednich państw; S. Sierpowski, *Litewsko-radziecki pakt o nieagresji z 1926 r. w świetle Paktu Ligi Narodów*, <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/a8689a99-4cfb-4beb-b1e3-82680167658d/content>, s. 2 [dostęp: 24.08.2023]. 28 września 1926 r. ZSRR podpisał kolejny traktat z Litwą, będący potwierdzeniem praw litewskich do Wileńszczyzny, zob. szerzej S. Sierpowski, *Litewsko-radziecki pakt o nieagresji...* op. cit.

³ Ibidem, s. 11.

⁴ Zob. szerzej np.: P. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985; idem, *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997.

⁵ Juozas Urbšys został powołany na urząd ministra spraw zagranicznych 5 grudnia 1938 r. Kierował tym resortem do 16 czerwca 1940 r.

Omawiana – najnowsza – publikacja jest szczególna, opatrzona jest bowiem aparatem krytycznym w postaci opracowania historycznego wzbogaconego fotografiami, mapami, wykresami, stanowiącymi cenne uzupełnienie prezentowanych treści⁶.

Książka poprzedzona jest wstępem pióra Ignasa Kaplerisa, który na początku zwraca uwagę, że dzień 23 sierpnia 1939 r., kiedy doszło do podpisania paktu Ribbentrop–Mołotow, należy traktować jako jedną z ważniejszych dat we współczesnej historii narodu litewskiego⁷. Pakt ten Kalperis uznaje za początek przyszłej aneksji Litwy, Łotwy i Estonii. Podkreśla jednocześnie, że Juozas Urbšys, który wraz z żoną został wywieziony w głąb ZSRR, gdzie przez 14 lat przebywał w więzieniach i 2 lata na zesłaniu, pozostał niezmiennie litewskim patriotą, a jego postawa była inspiracją dla litewskich działaczy w okresie przemian Śpiewającej Rewolucji i Sąjūdisu (Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis)⁸. W dalszej części wstępu wydawca przedstawia czas powstawania wspomnień, pisanych – jak zwraca uwagę – przez kilka dziesięcioleci oraz dzieje poszczególnych ich wydań. Wprowadzenie do wspomnień, będące opisem życia i działalności ostatniego ministra spraw zagranicznych, napisane zostało przez jego bratanka Alojzasa Urbšysa⁹.

Juozas Urbšys, rozpoczynając swoją książkę, przytacza często powtarzaną przed wojną opinię, że społeczeństwo litewskie ma przed sobą jedynie dwie drogi: albo wybić się na niepodległość, albo stać się polską prowincją¹⁰. Rozwijając tę myśl, Urbšys wykazał w dalszej części, jaką rolę w dziejach Litwy odegrał akt niepodległości z 16 lutego 1918 r.

Zasadniczy trzon książki stanowią trzy rozdziały Juozasa Urbšysa: pierwszy dotyczy kwestii Kłajpedy i związanych z tym relacji dyplomatycznych litewsko-niemieckich; drugi, najobszerniejszy, poświęcony jest relacjom litewsko-radzieckim od utworzenia niepodległej Litwy po jej aneksję przez ZSRR, opisuje także pobyt Autora w radzieckich więzieniach.

⁶ W 2017 r. ukazała się biografia Juozasa Urbšysa: *Juozas Urbšys: gyvenimu liudiju istorija. Karininkas, diplomatas, kultūros veikėjas*, red. V. Kavaliauskas, Vilnius 2017.

⁷ J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*, Vilnius 2021, s. 9.

⁸ Ibidem, s. 10–11.

⁹ Alojzas Urbšys również doświadczył radzieckich prześladowań. W latach 1949–1959 przebywał na zesłaniu w obwodzie irkuckim, zob. <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=392> [dostęp: 24.08.2023].

¹⁰ J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais...*, op. cit., s. 45.

Trzeci rozdział wspomnień Urbšys dedykuje swojej żonie. Książkę zamyka rozdział Audronė Veilentienė ukazujący proces inwigilacji Juozasa Urbšysa przez służby KGB na Litwie.

Pierwszy rozdział nosi tytuł: *Oderwanie Kraju Kłajpedzkiego od Litwy w 1939 r.* (lit. *Klaipėdos krašto atplėšimas nuo Lietuvos 1939 metais*). Autor opisuje wydarzenia związane z dążeniem młodego państwa litewskiego po I wojnie światowej do przyłączenia Kłajpedy. Zwraca uwagę zarówno na strategiczną rolę tego regionu, jak i na prawa Litwinów do niego. Na koniec komentuje podpisaną 8 maja 1924 r. konwencję kłajpedzką¹¹. Zwraca przy tym uwagę, że jej treść nie podważała *status quo* Litwy na tym terenie, a przyczyn rodzącej się tam polityki odśrodkowej należy doszukiwać się we wrogiej polityce sąsiada¹². Píše, że napięcia w relacjach niemiecko-litewskich przybrały na sile od 1935 r., tj. procesów sądowych wytaczanych kłajpedzkim zwolennikom polityki Hitlera. Wtedy to III Rzesza, korzystając z nacisków ekonomicznych, politycznych i propagandy, nie kryła już swoich zamierzeń wobec tego regionu¹³. Konieczność przyjęcia ultimatum postawionego 20 marca 1939 r., jak píše autor, była wobec coraz bardziej skomplikowanej sytuacji w regionie Europy Środkowo-Wschodniej nieunikniona¹⁴.

Polski attaché wojskowy w Kownie Leon Mitkiewicz tak opisywał to zdarzenie¹⁵:

24 marca [1939 r.]

Dwudziestego pierwszego marca 1939 roku Niemcy zajęli litewską Kłajpedę, przywracając miastu niemiecką nazwę – Memel [...] Odebranie Kłajpedy połączyli Niemcy z narzuceniem paktu o nieagresji Litwie, która ten pakt podpisała. Układ zakazuje Litwie, pod surowymi rygorami, wiązania się w ewentualnych umowach z trzecimi państwami jakimikolwiek klauzulami wojskowymi. Identyczne

¹¹ Konwencję zakładającą autonomię w obszarze prawnym, sądowym, administracyjnym i finansowym podpisała Wlk. Brytania, Francja, Włochy, Japonia i Litwa; zob. szerzej P. Łossowski, *Autonomiczna Kłajpeda pod rządami Litwy (1924–1932)*, http://rcin.org.pl/Content/44301/PDF/WA303_58992_A453-SzDR-R-39_Lossowski.pdf [dostęp: 24.08.2023].

¹² J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais...*, op. cit., s. 56.

¹³ Ibidem, s. 58–59.

¹⁴ Ibidem, s. 68–69.

¹⁵ Warto odnotować, że sam Juozas Urbšys także cytuje *Wspomnienia kowieńskie* Leona Mitkiewicza, zob. J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais...*, op. cit., s. 70.

układy będą w najbliższych dniach zawarte z Estonią i Łotwą. W imieniu Litwy podpisał już ten układ w Berlinie minister Urbšys¹⁶.

Kolejny rozdział omawianej pracy nosi tytuł *Litwa i Związek Radziecki w latach 1939–1940 (Lietuva ir Sovietų Sąjunga 1939–1940 metais)*. W rozdziale tym na początku zwrócono uwagę na umowy, które Litwa zawierała z państwem bolszewickim (z 1920 i 1926 r.), podkreślając lojalność Litwy względem ZSRR. Zdaniem Urbšysa w relacjach obu państw obowiązywał swego rodzaju *gentleman's agreement*, polegający na zobowiązaniu do wzajemnego informowania się o faktach czy tendencjach, które mogłyby bezpośrednio zagrażać interesom drugiej strony. Jako przykład owej lojalności przytoczył inicjatywę powołania w 1934 r. przez Litwę Ententy Bałtyckiej (związku Litwy, Łotwy i Estonii)¹⁷. ZSRR przekazał, że „wyraża wobec tej inicjatywy swoje poparcie”¹⁸.

W dalszej części tego rozdziału Urbšys przedstawia coraz bardziej ekspansywną politykę Hitlera i pogarszającą się sytuacja w regionie. Autor książki jako przykład podaje atak III Rzeszy na Polskę 1 września 1939 r. i konsekwentną neutralność państwa litewskiego wobec niemieckiej propozycji, aby Litwa zajęła Wileńszczyznę¹⁹. Istotna jest przy tym wypowiedź Autora podsumowująca napaść na II Rzeczpospolitą i propozycję zajęcia Wileńszczyzny, że w obliczu konfliktu niemiecko-polskiego sympatia Litwy była po stronie Polski, mimo że ta ostatnia zajęła Wilno po I wojnie światowej²⁰.

Pomimo deklaracji neutralności Litwa w sposób nieuchronny stawała się coraz bardziej aktywnym uczestnikiem wydarzeń rozgrywających się pomiędzy Niemcami, Polską i ZSRR. Stało się to widoczne, kiedy 17 września 1939 r. Związek Radziecki złamał postanowienia traktatu ryskiego i przekroczył wschodnie granice Polski, zajmując 19 września 1939 r. Wileńszczyznę. Juozas Urbšys, wspominając te wydarzenia, przywołał treści traktatu zawartego pomiędzy Rosją bolszewicką a Litwą 12 lipca 1920 r., w którym bolszewicy potwierdzali prawa litewskie do Wilna

¹⁶ L. Mitkiewicz, *Wspomnienia kowieńskie 1938–1939*, Warszawa 1990, s. 220–221.

¹⁷ O Entencie Bałtyckiej zob. szerzej m. in.: *Ententa Bałtycka wobec sytuacji politycznej w Europie w latach 1936–1938*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia w perspektywie interdyscyplinarnej*, red. J. Getka, J. Grzybowski, R. Kramar, Warszawa 2015.

¹⁸ J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais...*, op. cit., s. 92.

¹⁹ Ibidem, s. 94.

²⁰ Ibidem.

i Wileńszczyzny. Wobec tego fakturzą litewski, mając na uwadze wydarzenia z 17 września 1939 r., poprzez wysłannika ZSRR w Kownie Nikołaja Pozdniakova wyraził chęć wysłania do Moskwy litewskiego ministra spraw zagranicznych w celu omówienia kwestii przekazania Wileńszczyzny Litwie. Jak pisze Urbšys: „Z Moskwy przez dłuższy czas nie było żadnej reakcji”²¹.

Następnie zaprezentowany został przebieg pertraktacji w Moskwie, które rozpoczęły się 3 października 1939 r. Już początek rozmów przyniósł stronie litewskiej niepokój o zachowanie suwerenności²². W czasie rozmów Stalin miał osobiście poinformować przedstawicieli Litwy o traktacie niemiecko-radzieckim i o ustaleniu nowego przebiegu niemiecko-radzieckiej strefy wpływów. Na mocy tego układu większa część terytorium Litwy miała znaleźć się w strefie radzieckiej, zaś pas od północnego zachodu po południowy zachód miał przypaść III Rzeczy²³. Urbšys, jak pisze, zaprotestował²⁴.

Dalsza część dotyczy negocjacji w sprawie podpisania dwóch umów litewsko-radzieckich: pierwsza miała dotyczyć przekazania Litwie Wilna i Kraju Wileńskiego, druga – była układem o wzajemnej pomocy, w ramach której na obszarze państwa litewskiego miało stacjonować, jak pisze Urbšys, nie mniej niż 50 tys. radzieckich żołnierzy²⁵. Litewski minister, zapoznawszy się z treścią układu, powiedział ponoć Stalinowi i Mołotowowi, że jest to okupacja Litwy, na co ci ostatni zareagowali śmiechem²⁶. Ostatecznie Stalin zgodził się na zmniejszenie liczby radzieckich żołnierzy do 35 tys. Nie uspokoiło to Litwinów, dlatego rząd litewski zaproponował, aby zawrzeć dwie umowy: jedną o przekazaniu Wilna z Wileńszczyzną Litwie (w brzmieniu zaproponowanym przez Związek Radziecki) i drugą o wzajemnej pomocy, ale bez punktu o wprowadzeniu jednostek radzieckich

²¹ Ibidem, s. 100.

²² Ciekawa jest książka Antanasa Martinionisa, przedstawiająca przebieg zdarzeń, w których Litwa uczestniczyła od zawarcia umów z ZSRR w 1939 r. po swoją aneksję przez Związek Radziecki. Autor opierał się na rozmowach prowadzonych z Juozasem Urbšysem od roku 1983. Wspominał go jako człowieka serdecznego i subtelnego, o wysokiej kulturze duchowej, zob. A. Martinionis, *Kremliaus klasta 1939.10.10 – 1940.06.15*, Vilnius 1995, s. 7.

²³ Układem z 28 września 1939 r. z III Rzeszą w tajnym protokole wyszczególniono region południowo-zachodniej Litwy (z takimi m. in. miejscowościami jak: Lazdijai, Kalvarija, Vilkaviškis), *Lietuvos istorijos atlasas*, red. P. Gaučas, Vilnius 2001, s. 44.

²⁴ J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais...*, op. cit., s. 106.

²⁵ Ibidem, s. 107.

²⁶ Ibidem.

w okresie pokoju na terytorium państwa litewskiego²⁷. Niemniej do podpisania umów przygotowanych w Kownie nie doszło, gdyż zostały one odrzucone przez ZSRR, a wypowiedź Urbšysa o przykładowej lojalności Litwy przez cały okres jej niepodległości Stalin skwitował stwierdzeniem: „Vy slyškom mnogo dokazyvajte!” (lit. „Jūs per daug įrodinėjate!”)²⁸. Litwa została zmuszona do podpisania umów w brzmieniu przygotowanym wcześniej przez Związek Radziecki, co nastąpiło 10 października 1939 r. (zmniejszono jedynie liczbę wojsk radzieckich, które miałyby stacjonować na Litwie do 20 tys.)²⁹.

Kolejny podrozdział zatytułowany został: *Wilno! Załogi wojskowe...* (lit. *Vilnius! Karinės įgulos...*). Przyłączenie skrawka Wileńszczyzny z Wilnem z jednej strony i wojsko radzieckie z drugiej wywoływały w społeczeństwie litewskim poczucie niepewność o przyszłość³⁰.

Urbšys tak wspomina chwile po podpisaniu umowy i powrót na Litwę:

Jedziemy z Wilnem i z obcym wojskiem w Alytus, Prienai, Gaižūnai i Nowej Wilejce.
Jedna ręka daje a druga chwyta.

Czy za gardło?

Przyszłość pokaże³¹.

Oczekiwania radzieckie miały objawić się szybciej niż można było się spodziewać. Pierwszym i wyraźnym sygnałem zmian „frontu przyjaźni” było przekazanie w maju 1940 r. przez nadzwyczajnego wysłannika w Moskwie Ladasa Natkevičiausa³² noty informującej o zaginięciu dwóch radzieckich żołnierzy stacjonujących w bazie na Litwie. ZSRR – jak stwierdzono w piśmie – było wiadome, że za zaginięciem stoją osoby znajdujące się pod opieką litewskich organów państwowych³³.

²⁷ Ibidem, s. 114.

²⁸ Pol. „Pan zbyt dużo udowadnia!”, ibidem, s. 119 (tłumaczenie własne autorki).

²⁹ O zawarciu październikowej umowy zob. m.in. <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-ssrs-savitarpio-pagalbos-sutartis/> [dostęp: 31.08.2023].

³⁰ Warto przytoczyć tu książkę litewskiego dyplomaty i pisarza tamtego okresu Ignasa Šeiniusa, *Raudonasis vėnas*, Vilnius 2017 (tytuł w j. polskim: *Czerwony potop*), ukazuje ona wydarzenia na Litwie od przekazania Wilna Litwie po aneksję Litwy przez ZSRR.

³¹ J. Urbšys, *Lietuva lemingaisiais...*, op. cit., s. 140.

³² <https://www.vle.lt/straipsnis/ladas-natkevicius/> [dostęp: 02.09.2023].

³³ J. Urbšys, *Lietuva lemingaisiais...*, op. cit., s. 148.

Urbšys pisze:

Zebraliśmy się u Prezydenta Republiki – premier, minister obrony narodowej, minister spraw wewnętrznych i minister spraw zagranicznych. Minister spraw wewnętrznych i minister obrony narodowej potwierdzili, że nie jest im znane, aby w ich resorcie „opiekowano się agentami” podejmującymi „działania prowokacyjne”³⁴.

Kolejny podrozdział o tytule: *Ultimatum. Okupacja* (lit. *Ultimatumas. Okupacija*) opisuje pogłębiający się impas we wzajemnych relacjach oraz kolejne oskarżenie wniesione przez ZSRR na początku czerwca 1940 r., zarzucające Litwie współpracę z Łotwą i Estonią w ramach Ententy Bałtyckiej przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Juozas Urbšys przedstawia wysiłki swoje i innych litewskich dyplomatów na rzecz zażegnania konfliktu³⁵.

Wystosowane o północy 14 czerwca 1940 r. ultimatum, które Urbšys odbierał bezpośrednio z Kremla, opisuje tak:

Najgorszego rodzaju ultimatum, które przyrównać można wypowiedzeniu wojny [...] Ten dokument był tak zredagowany, że niezależnie od ustępstw, jakie poczyniłaby Litwa, Związek Radziecki siłami wojskowymi zajmie Litwę³⁶.

Słowa wspomnień oddają, z jakim ciężarem powracali z Kremla do litewskiego przedstawicielstwa dyplomatycznego w Moskwie Urbšys i Natkevičius. Ultimatum, na które trzeba było odpowiedzieć do godz. 10:00 następnego dnia, wymagało bezpośredniego kontaktu telefonicznego z rządem w Kownie³⁷. Udało się go nawiązać dopiero nad ranem, a pierwszą osobą, która została poinformowana o treści ultimatum, był dyrektor departamentu prawn-administracyjnego w Ministerstwie Spraw Zagranicznych

³⁴ Ibidem, s. 150.

³⁵ Ibidem, s. 158–161.

³⁶ Ibidem, s. 162–163.

³⁷ Prezydent Antanas Smetona chciał odrzucenia ultimatum i zbrojnego wystąpienia przeciwko ZSRR gdyby zaatakował on Litwę, ale jego propozycja nie znalazła poparcia większości litewskiego rządu, wobec czego 15 czerwca 1940 r. Smetona przekroczył granicę niemiecką i udał się do Szwajcarii. Szerzej zob. m.in. <https://www.vle.lt/straipsnis/antanas-smetona/> [dostęp: 02.09.2023]. Warto tu również wymienić publikację, która niedawno ukazała się na litewskim rynku księgarskim: A. Eidintas, *Antanas Smetona ir Justas Paleckis istorijos dramoje*, Vilnius 2022.

Valdemaras Čarneckis³⁸. W dalszej części opisany jest przebieg rozmów Urbšysa z Mołotowem po oficjalnym przyjęciu ultimatum i kolejne żądania, jakie postawiła strona radziecka³⁹.

16 czerwca 1940 r. Urbšys odleciał do Rygi, aby tam przesiąść się do pociągu jadącego na Litwę. O emocjach, jakich doświadczał, będąc niedaleko swojej ojczyzny, pisze: „W Rydze przesiadłem się do pociągu. Litwa, najdroższa, najmiłsza, jedyna...”⁴⁰. Po powrocie do Kowna był świadkiem zmian wprowadzanych przez władzę radziecką na rzecz szybkiej sowietyzacji, poczynając od wymiany osób kierujących poszczególnymi ministerstwami po zwalnianie niższych urzędników tychże. Następowало także wykwaterowanie byłych urzędników państwowych z zajmowanych dotychczas mieszkań (to było osobistym doświadczeniem Urbšysa i jego rodziny)⁴¹.

Następny podrozdział: *Deportacija. Wīzienia* (lit. *Deportacija. Kalėjimai*), opisuje nowy etap trudnych doświadczeń w życiu dyplomaty. Wspomnienia tej części zaczynają się od aresztowania Juożasa Urbšysa 17 lipca 1940 r., opisanego tak: „Przyszła i nasza godzina. Żony i moja. I o nas nie zapomniał Stalin z Mołotowem”⁴².

Na kolejnych stronach książka ukazuje pobyt w więzieniach: w Tambowie, Saratowie, Moskwie, Kirowie, Gorki (obecnie Niżny Nowogród), Iwanowie, Włodzimierzu. W więzieniu Urbšys napisał dwa memoranda do Stalina w sprawie odzyskania przez Litwę niepodległości. W 1952 r. otrzymał wyrok 25 lat pozbawienia wolności, zaś w 1954 r. na mocy amnestii został zwolniony, ale bez prawa powrotu na Litwę⁴³.

Ostatnią część swoich wspomnień Urbšys poświęcił swojej żonie Mariji Mašiotaitė-Urbšienė, bibliografce, tłumaczce, autorce recenzji

³⁸ Aresztowanie Voldemarasa Čarneckisa i jego żony Eleonory Čarneckienė wraz z dziećmi przez władze radzieckie w 1941 r. rozpoczęło tragiczny etap w ich życiu. Zob. szerzej: <https://www.vle.lt/straipsnis/voldemaras-vytautas-carneckis/> [dostęp: 02.09.2023]; https://www.archyvai.lt/lt/lcva_parodos/lcva_virtualios_parodos/carneckis/seima.html [dostęp: 02.09.2023].

³⁹ Wśród żądań pojawiło się m.in. oddanie pod sąd ministra spraw wewnętrznych Kazysa Skučasa i Augustinasa Povilaitisa, dyrektora departamentu bezpieczeństwa państwowego; zob., <https://www.vle.lt/straipsnis/kazys-skucas> oraz <https://www.vle.lt/straipsnis/augustinas-povilaitis/> [dostęp: 02.09.2023].

⁴⁰ J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais...*, op. cit., s. 175.

⁴¹ Ibidem, s. 176–177.

⁴² Ibidem, s. 213.

⁴³ Ibidem, s. 216–240.

i przeglądów periodyków zagranicznych⁴⁴. Przedstawia tu także ich powrót na Litwę w 1956 r.:

Na jesieni 1956 roku razem z żoną w końcu otrzymaliśmy zezwolenie, wrócimy na Litwę i zamieszkamy w Kownie. Zamieszkamy – łatwo powiedzieć, ale jakie trudne to było wtedy do wykonania [...] Nie mając „powierzchni mieszkalnej”, nie możesz mieć zameldowania, a bez zameldowania nie możesz mieszkać w Kownie... Po udaniu się w inne miejsce historia rozpoczyna się od nowa⁴⁵.

Zamykający rozdział omawianej pracy – *Juozas Urbšys na celowniku KGB* (lit. *Juozas Urbšys KGB akiratyje. Šaltinių atodangos*) – napisany został przez Audronę Veilentienę i poświęcony jest inwigilacji Juozasa Urbšysa po jego powrocie do Kowna przez funkcjonariuszy KGB.

Książka stanowi cenne kompendium wiedzy o losach państwa litewskiego od uzyskania niepodległości po zakończeniu I wojny światowej w okresie międzywojennym i czasie obu okupacji radzieckich. Przybliża także działania, jakie podejmowała przedwojenna dyplomacja litewska, aby zapobiec naruszeniu litewskich granic w latach 1939–1940.

Joanna Kozłowska

<https://orcid.org/0000-0001-5302-4696>

⁴⁴ Ibidem, s. 252–269.

⁴⁵ Schronienia udzieliła Urbšysom litewska pisarka Sofija Čiurlionienė, ibidem, s. 266.